

nek tekinthetni. Ez alkalommal az idő- és költségkimelés czélja sem volt elérhető, mert igen sok helytt a számadást és napló mellékletét magának a vizsgálószerknek kellett elkészítenie. Hanem már is remélni lehet, hogy jövőre normalis számadások lesznek felmutathatók s megbízonyul még jobban, hogy czélszerű volt a kezdeményezés. Annyi már is látható belőle, hogy könnyen nyújtja az adatokat tanulmányozásra s nemcsak eszméket ébreszt, hanem segít a hiányok feltalálására s majd azok orvoslására. Nem hiába lett a statistika az új kor egyik legfontosabb tudománya. Én legalább részemről nagyon szeretném, ha az egyes egyházközségek számadásaiból környeinknek egy egy ilyen s ezekéből megint egész egyházunk ilyszerű összehozott számadását látnám közzölve.

A vizsgálószerk egyéb intézkedései és tapasztalatai a szokottak és kevésbé közérdekűek lévén, nem kívánok azokra kiterjeszkedni, hanem ezennel bezárom ugy is hosszúra nyult tudósításomat.

Kelemen Albert.

SÁNDOR ISTVÁN EMLÉKE.

(1804—1879.)

MOTTO: „Vita sine Litteris mors est“.
Seneca.

„Ah! nem élet a muzsátlan élet“.
Berzsenyi.

Jánosfalvi Sándor István, nyugalmazott pap, született Lókodban, 1804-ben, hol akkor atyja: Sándor Lőrincz lévita volt. — Meghalt Jánosfalván 1879. deczember 29-én. — Eltemetése, rendelkezéséhez képest, házánál mondott rövid ima és énekszóval történt. Épen az év utolsó estvéje közelgett. A nyugalomra siető vándor koporsóját, a leáldozó nap bucsúsugarai, sirjáig kísérték. Kevés percz múlva: koporsó és esztendő örök nyugalomra szállottak.

Szegény jó öreg! Pedig még nem akart meghalni. „Dolgozatai, irományai még nincsenek rendezve, élni kell, Pestre menni, ott Jakab Elek kedves barátja és pártfogása mellett, dolgozatait rendezni, világra bocsátani; az új évben, jó barátait, esmerőseit meglátogatni“... utolsó óráiban is így számitgatott.

De annyi csalódásai után, csalódott ezen számitásában is. A felderült új-év első napja, csak sirjára vetheté üdvözlő sugarait. Elég is volt ennyi az élethől. Sándor István élete más papok közönséges élettörténetétől igen sokat különbözik. Gazdag eseményekben, sokoldalú s rendkívüliségénél fogva hasonlíthatlan. Mint rendes járási csillagok közül feltűnt üstökös: paptársai között ugy vonta magára a közfigyelmet. Próbáljuk meg élettörténetét részletezni.

Naplójegyzékei szerint elébb toroczkói, 1816-ban pedig sz.-kereszturi tanuló volt. Innen a kolozsvári főgymnasiumba ment. Tanulását ott folytatta és végezte. Készségére nézve, a jobbak közé sorolja magát. Osztályos társai voltak Koronka Antal és Jakab János, kikre, mint korának jelesbeire büszkeséggel hivatkozott. — Tanítványai voltak: Nagy Elek, volt derék főgondnokunk, Szentiványi Mihály, Fejér Márton, Dersi István és

Filep István — részben élő és elhalt, mint jeles férfiakká fejlődött ifjak. Papi pályára lépett 1827-ben. Ez év tavaszán köszöntött be a szt-ábrahामी ekklesiába. Innen, két évig tartott küzdelmes és viszontagságos pályatörés után, 1829-ben visszatért Kolozsvárra. Ez időben, a kolozsvári ekklesia rendes papja: Sylvester György elhalálozván, helyébe, ideiglenes minőségben, a papi szolgátra felvétel. Egyházi tanácsos lett 1833-ban. Házasságra lépett 1834-ben. Két év mulva elvált feleségétől; többé nem nősült. A nőtelen élet lett átka sorsának, mi aztán egész életére s különben szép papi pályájára annyi homályt vetett, tekintélyét kisebbitette és szerencsáját aláasta. Kolozsvárról 1836. május havában a szováthi ekklesiába rendeltetett. Ezen állomáson megpihenni se tudott. Nyugtalan természet, papi ambíciója s még ez idő szerint feuragogyott szerencse csillaga tovább ragadták. Már a következő 1837-dik év július hava 23-dik napján elrendeltetés következtében, az árkosi ekklesiába is beköszöntött. És ezen elsőrendű ekklesiában meg is nyughatott volna. Elismer papi képességére alkalmas munkatér nyílt. Kedvező körülmények: mivel, tekintélyes számu, vallásáért buzgó néposztály és — kényelmet, meglegedést biztosító szép jövedelem voltak birtokában. Nem becsülte meg szerencsés helyzetét. Nőtlen életének daemona feldulta itt is nyugalmat, megingatta papi állását, félévig a szószéktől is eltiltatott.

Közönséges lélek, ily kísértések és harcok között, vagy elbukik, vagy életirányát változtatja. Sándor István barátunkkal nem ugy történt. Mindazon csapások, melyek eddigi pályáján, oly következetesen, mint árnyék a szettet, kísérték és csapdosták: lelkiületét megtörni, annak más irányt szabni, szokásait megváltoztatni nem voltak képesek.

Egy hatalom volt birtokában és állott rendelkezésére: a szószék. — Innen sikerült sorsának ingadozó mérlegét egyensúlyban tartani. Ez volt talizmányja, ebben bizott ő. És nem is ok nélkül. Ennek köszönheti, hogy papi pályáján 40 évig fenállhatott s mint pap, a közelismerést megnyerni és megtartani képes volt. Az árkosi ekklesiában se lehetvén tovább maradása, püspöki rendeletre 1841. május 2-án a h.-karácsonfalvi ekklesiába ment. Mint pap, elismerésben részesült, tisztelték itt is. De tartós békére, állandó nyugalomra itt se talált. Balsorsa hűséges társként ide is elkíséte. Természetében rejlett az ok, — casus belli, — mehtagadni, legyőzni nem tudta. Az elhíntett mag megtermette gyümölcsét, kellemetlen viszályokba bonyolodott. Küzdenie kellett itt is; a küzdelmekben othonos volt: a küzdes eleme volt neki. Briariusi karokkal fogta fel sorsának kiérdemlett csapásait. Hátrálni ugyan kényszerült, de legyőzetre magát soha nem érezte. Így érte meg az 1848-ki forradalmat.

Nem volt forradalmár, még is szeretett annak tartatni. A magyar forradalomnak, a nemzet életében mélyen rejő indokait nem tudta felfogni, megérteni. Öreg könyveiből sohase tudta annak szükségességét, jogszerűségét kimagyarázni. Későbbben el is ítélte az egészet. Mégis fogoly lett. A forradalmat követő, hallgatást parancsoló időben „elszólotta magát“. Heidte térparancsnokról kedvezőtlenül nyilatkozott, ezért bevádolták, 1849. szeptember 17-én Sz.-Udvarhelyt elzárattott, honnan vizsgálati fogságának végén 1850. szeptember 20-án szabadult ki. Ezen (politikai?) fogságára büszke volt egész életében. Fogsága ideje alatt a h.-karácsonfalvi papi állomás rendesen betöltötven, oda nem mehetett vissza. Ez alatt a gyepesi ekklesia papi állomása megürült, arra kineveztetett; elfoglalta. Nem volt zajosabb élete a gyepesinél. Végre menni kényszerült innen is. Cserélt datki pap Hegyi Pállal; így jutott papságának

ez utolsó állomására 1858-ban. Élete itt is, mint egyebütt: folytonos küzdéssel, zivatarral teljes, míg végre bele unva, bele fáradva viszontagságos papi hivataloskodásába, nyugalomra vágyott, de csak ideiglenesen, mit meg nyerve, 1867-ben jánosfalvi birtokára költözött; itt élte le életének haláláig terjedő korszakát. Azonban rövid idő alatt meg unva a nyugalmat is kereste a papi állomást, de nem talált; megválasztatása sehol se sikerült. Így maradt küzdelmes hivataloskodásánál még unalmasabb nyugalomban, folytonos nélkülözések között, gúny és megvetetésül sokaknak — élőpéldával, keserű kifakadásaival czáfolgatva Ciceronak ezen állításait: „*Studia senectutem oblectant, secundas res ornant adversis perfrugium et Solatium praebent, oblectant domi, non inperiunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur*“ sat. És itt befejezhetnők Sándor István életiratát, ha még oly sok feljegyezni valót nem találnánk életéből, mit elhallgatni bűn, feljegyezni kötelesség.

A kép nem állhat csak árnyalatokból, már pedig mi Sándor Istvánt eddigelő inkább csakis ez oldaláról ismertettük. Az árnyak fény az ellentéte, e kettő egészíti ki egymást. Lássuk ez oldaláról is.

Mint egyházi szónok, korának jobbjai közé tartozott. Erre hivatása volt. Már mint tanuló e czéla törekedett. Nem kimélt időt, munkát, fáradságot. Hivatalának megfelelni, czélját elérni volt legfőbb dicsvágya. Egy kedvező alkalmat se szalasztott el, hol egy jeles szónokot, praedikátort meghallgathatott. Nyugtalan volt ilyenkor, mint Cimon a Miltiádes tropheumának szemléletén. Versenyezni, felülmulni — ha lehet — mindenkit, volt minden törekvése. Hanyagszorgalommal gyűjtötte a jó könyveket, praedikációkat. Olvasott, irt, gyakorolta magát. Daliás alakkal, tiszteletet parancsoló külsővel is meg volt áldva, mi nem kis hatást kölcsönzött szerepének. Így lett korának, még a kolozsvári miveltebb közönség előtt is élvezettel hallgatott egyik jobb szónoka, kitől e tekintetben elismerésüket még ellenségei se tagadták meg soha. Zsinatokon több versen prédikált: felszentelésekor Bágyonban, azután Bölömben, Tordán és Kolozsvárt. Környékeiben s azokon kívül is tekintélyesebb halottak felett, harang, templom, orgona felszenteléseknél rendszeren egyik szónok mindig ő volt. Elismert jó pap volt a szószéken.

Jegyzője volt a Sepsi-Miklósvár és Udvarhely egyház-környékeknek árkosi és karácsonfalvi papsága alatt. Jegyzőkönyveit gonddal és pontossággal vezette. Papsága minden állomásán nevezetes építkezéseket, javításokat hajtatott végre. Ezt tette, mint jegyző a hatósága alatti ekklesiákban is. Mindezen érdemei elismerésül jegyzendők fel, különben: „A felépített kövek is kiáltának“. Luk. XIX. 40.

„*Aedificant alii nobis, nos posteritati,
Sic prius acceptum, reddimus officium.*“

Legnagyobb, legszebb érdeme pedig: a könyvszerzés, gyűjtés, összehordás és egy szép, nagyrészben antiquarius „könyvtár“ felállításában culminál. E téren páratlanul áll. Egyetlen a maga nemében. Előtte minden könyvnek meg volt a maga becse. Pliniusként: „Nullus tam malus liber, qui non aliqua parte prodisset“ szokta volt mondani. A könyvgyűjtés manijája egész lényén uralkodott. Mentől régibb keletű volt valamely könyv, annál nagyobb becsesét birt előtte. Évszakonként rendszeren utrakelt. Idő, távolság, hideg, sár, víz nem tartották vissza. Utazott, kutatott a szélrőzsa minden irányában. Bár merre ment: minden háznak szives látogatója, minden uri embernek, papnak, mes-

ternek bizalmas barátja, meghitt embere volt. Könyvtárát, könyveit mindenkinek jól eserte, jobban mint tulajdonosa. Ha megszeretett egy könyvet, el kérte, elvitte, kicserélte vagy megvette, az övé lett, annak kellett lenni. Ha nem sikerült fellépése, bírvágya azért fenmaradt. A halál mindig szövetségese volt. Tudott várni, míg hű szövetségese céljának kivételére elkészítette az utat. Ekkor előállott. Lett az özvegyeknek legközelebbi vigasztalója. És a könyv, illetőleg könyvek meg lettek szerezve, s ha más különben nem lehetett: egy kis spártai ügyességet is megengedett magának, de a jó könyveket a tudomány, az emberiség hasznára, meg kellett menteni az eltévedéstől. És a könyvszerzésnek ez utolsó módja „nem bűn, de kötelesség“ szokta volt mondani. Szép volt látni hazafelé utaztában. Zsebei, hónalja, keszkenője, nem ritkán még egy tarisznya is tele könyvvel. Köznyelven: „Könyves Pista, könyves pap“ volt a neve, különös jó szerencséje volt a boltokban, vegyeskereskedésekben. A felszaggatásra oda került könyveket megvizsgálta, kiválogatta, kicserélte, megvette, melyek között nem ritkán igen becses könyvek, valóságos unicumok is találtattak, nem csekély hasznára a tudományos irodalomnak.

De legszerencsésebb volt 1860-ban tett utazásában. Brassóban, a „Fehérkakas“ vegyes kereskedésben mintegy 1000 darab könyvre bukkant, melyek egy része már kiszaggatás alatt állott. Bibliomaniakus lelke határtalan örömet érzett azok látására. De elborult azonnal, a mint látta, hogy sok jeles könyvnek már csak aranyos táblája van meg, levelei hiányzanak. Szerencsés volt még is 120 drb ép példányt találni, melyekhez csaknem ingyen jutott. Innen kerültek birtokába a latin és görög classicusok jeles példányai; Lexiconok, Pray, Palma historiái; Blúmauer travestalt Aeneise; Volney Ruinen; Utazások: német és francia nyelven; bibliák, énekes könyvek; orvosiak: Hippocrates-től kezdve több példány, mind jeles kötessel, aranyozott sarkakkal. Ezek között volt Bethlen Farkas historiája, Benkő Transylvániája, Milkovia, Imaginationis Siculicae, Dietae Seu Comitia Transylv. sat. Képzeltetni, hogy ezekkel terheltén, mekkora önelégültséggel hazafelé.

Hazuról is rendszeren könyvekkel megrakodva távozott. Vitte duplumait, triplumait eladni, elcserélni. A csereberével mindig szerencsés volt, tudta mit ad és mit veszen. Némelykor egy darabért 5—6-tot is adott; ő tudta miért? — egy megér százat!

Igy sikerült egy oly könyvtárt összeállítani, melynek unicumait tekintve, kevés párja volt a Székelyföldön. Könyvtáránál fogva, levelezési viszonyban állott hazánk tudós történéseivel: Gr. Kemény József, Kovács István, Jakab Elek, Gebbel s több hirneves íróval, kiknek antiquáriusi könyvtára kívánt darabjaival szolgálni tudott s ebből nem csekély jövedelmet huzott.

De ő maga is, nagy lelki élvezettel időzött jól berendezett könyvtárában. Ha idegen látogatója volt, büszkén mutogatta ritka gyűjteményét, el nem feledve a nagy Teleki Sámuel utánozni:

„Haec mea curarum requies, haec nocte vel atra
Lumen, et in solis haec mihi turba locis.

De könyveinek nem csak birtokában és szép külsejökben gyönyörködött. Folytonosan olvasott és jegyeztett. Olvasmányait, tapasztalatait leírta. Író volt. Irt „Székelyhoni utazás“, „Sztírás-magyarázó apostol“, „Elegyes szószármaztatás“, „Olympiai sztberék“, „Fejtegető Oedipus“, „Tudományos napló“, „Unitárius egyháztörténelem“, „Bibliai és közéleti tárgyak“ című könyveket, melyek mind kéziratban maradtak. Jelentek meg hírlapi cikkei

a „Brassói ujságban“, „Vasárnapi ujságban“, „Tudományos gyűjteményben“ és „Politikai közlönyben“. Irt ezeken kívül sok predikatiót. Hogy nem csak összegyűjteni, de használni is tudta könyveit, látszik ezekből.

Predikációinak szerkesztésénél: „Calepin“, „Hugo cardinal“, „Conradus“, „Zvinger“, „Bayerlink“, „Ravanellus“, „Knittel“, „Faber“, „Dorn“, „Math. Polus“, „Cocceus“, „Langius“ sat. állottak szolgálatjára. Látszik is beszédein. Azok nem tartalom nélküliek és eszmeszegények, mint sok ujabbkori, dagályos és felbokrétázott stylussal irt predikációk. Nehány beszéde nyomtatásban is megjelent. Tehát elismerést érdemel Sándor István ugy is, mint író.

Utolsó éveiben nagy változáson ment keresztül. Az idők változtak, változott ő is. Különbön az öregség gyarlóságai, gyengeségei is megkönyékeztek. Kevés birtokjövédelme mindennapi szükségéit se fedezte. Nélküli zött, éhezett, rongyoskodott. Betölt rajta Juvenalis satírája: „Nil habet infelix paupertas durius in se, Quam quod ridiculos homines facit“. Nem tudta eléggé soha megbánni, hogy papi szolgálatával felhagyott. Tanuságos példát hagyva maga után, hogy szeszélyes felindulás következtében, kellő biztosíték hiányában, senki biztos állomását fel ne adja.

„In qua sede sedes, si sit tibi commoda sedes,
Illa sede sede, nec ab illa sede recede“.

Kedélye, lelki állapota is egészen átváltozott. Bár a könyvszerzés maníája mindvégig uralta, többet adott el, mint mennyit szerzett. Lelki eledelre már nem igen vágyott, csak testét táplálhatta. És erre fel is használt minden kedvező alkalmat. Rokonait, barátait gyakran meglátogatta.

Közelebbi év nyarán, a sz.-kereszturi zsinatról összeroncsolt testtel érkezett haza, sokáig megfeküdt, de felüdült. Ismét jöhetett, mehetett, míg december 16-án egy búcsulakomán kapott betegség véget vetett hányatott életének.

Még csak egy észrevétel. Előtted áll t. olvasó Sándor István életképe. Ha ismerted őt, azonnal látod, hogy e leírás nagyon hiányos. Szándékosan mellőztem sokat. A kik őt ismerték, a sorok között is olvasni fognak és a hiányok pótolva lesznek.

Szinte feledém, hogy végrendeletileg birtokát hűséges cselédeire, könyveit pedig a sz.-kereszturi gymnasiumnak hagyományozta. „Nunquam res clarior est, dum res ipsamet loquitur“.

Darkó Sándor,
egyh. k. jegyző.

A KÖZÉPISKOLÁKRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT.

A középiskolákról szóló törvényjavaslatot a közoktatási minister beadta a törvényhozás eleibe. Fentartva magunknak a javaslat részletes méltatását ez uttal csak megismertetjük olvasóinkkal.

A javaslat VI. fejezetre oszlik, az 1. fejezet az osztályozást foglalja magában, mely szerint középiskolák elnevezése